

Л.І. Летнянчин, канд. юрид. наук, асистент
Національна юридична академія України
ім. Ярослава Мудрого

ОСНОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ ЯК ЕЛЕМЕНТ КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Взаємозв'язок між особою і суспільством, громадянином і державою базується не тільки на правах, але й на обов'язках. Конституційні обов'язки такою ж мірою характеризують конституційний статус особи, як і основні права і свободи. Людина, знаходячись у суспільстві, постійно взаємодіючи з іншими людьми, не може не мати обов'язків як по відношенню до суспільства, держави, так і стосовно інших громадян. У конституційних обов'язках яскраво проявляються принципи взаємовідносин між державою і особою. Вони можуть відображати демократичний чи недемократичний конституційний статус людини і громадянина шляхом закріплення в конституції тих чи інших основних обов'язків, їх кількості, наданням пріоритету правам над обов'язками або навпаки. Тому без глибокої і всебічної розробки основних обов'язків людини концепція конституційного статусу особи не може бути повною і завершеною, вона виглядає дещо односторонньою.

Під конституційним статусом людини і громадянина ми розуміємо сукупність прав, свобод та обов'язків і гарантій їх повної і безперешкодної реалізації, закріплених у конституції держави.

У радянський період чітко окреслилася практика надання пріоритету юридичним обов'язкам над правами людини, як, зрештою, і суспільним інтересам над приватними. Такий підхід відповідав природі соціалістичної держави. В умовах розбудови в Україні правової, демократичної, соціальної держави головна увага акцентується саме на правах і свободах особи, адже згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю в Україні; саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а

утвердження і забезпечення останніх є головним обов'язком держави. Саме права і свободи людини і громадянина, закріплені в Конституції, не є вичерпними (ст. 22); саме права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); саме конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (обов'язки ж можна скасувати), а у разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22); саме конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64). Разом із цим як конституційні права і свободи, так і основні обов'язки громадянина визначаються виключно законами України (п. 1 ст. 92), що вказує на юридичну рівність останніх з правами і свободами.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку української державності спостерігається відхід від колективістської концепції прав і обов'язків особи, яка була притаманною соціалістичній (особливо радянській) доктрині і практиці державного будівництва, та поступовий перехід до індивідуалістичної (західної) моделі формування прав і обов'язків людини, зорієнтованої на забезпечення в першу чергу прав і свобод особи, надання їм пріоритету. Закріплення в Конституції України комплексу демократичних прав і свобод людини і громадянина відповідає об'єктивній тенденції посилення ролі особи, приватних інтересів, гуманізму в суспільних процесах, розширення і поглиблення свободи творчої індивідуальної діяльності. Втім нерозривна єдність і взаємодія конституційних прав, свобод і обов'язків особи становить зміст одного із конституційних принципів правового статусу людини і громадянина в Україні, який чітко випливає із ст. 23 Конституції України: "Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості".

Найбільш повно роль основних обов'язків як елемента конституційного статусу особи проявляється у функціях, тобто основних напрямках їх впливу на конституційний статус людини і громадянина, у їх призначенні.

Міцність і стабільність конституційного статусу людини і громадянина досягається не тільки за допомогою закріплення за ними необхідного комплексу основних прав, а й завдяки покладенню на них конституційних обов'язків перед суспільством і державою. Без цього елемента правове положення кожної окремої людини було б юридично негарантованим (незабезпеченим). Вважаємо, що основні обов'язки як елемент конституційного статусу особи виконують гарантуючу (забезпечувальну) функцію, адже права одних осіб, не підкріплені обов'язками інших, реалізовані бути не можуть.

держави прагне створити найбільш сприятливі умови для реалізації прав громадян, а громадяни, виконуючи свої обов'язки, тим самим сприяють розвитку держави, суспільства, зміцненню гарантій прав і свобод, підвищенню матеріального і культурного рівня життя народу.

Забезпечувальна функція основних обов'язків особливо проявляється в тому, що здійснення багатьох конституційних прав і свобод було б неможливим чи ускладненим, якби сама особа не виконувала окремі конституційні обов'язки. Так, реалізувати конституційне право на соціальний захист (ст. 46 Конституції) в окремих випадках можна тоді, коли громадянин, працюючи, сплачує страхові внески; здійснити право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції) можна тільки тоді, коли люди і кожна людина зокрема не заподіюватимуть шкоду природі, відшкодуватимуть завдані ними збитки (ст. 56 Конституції); задовольнити своє право на вищу освіту можна, отримавши повну загальну середню освіту (ст. 53). Непрацездатні батьки мають гарантоване право на виконання дітьми обов'язку щодо них (ст. 51 Конституції) лише за умови їх добросовісного виконання обов'язку стосовно своїх дітей (ст. 81 Сімейного кодексу України).

Вважаємо, що основні обов'язки в конституційному статусі особи виконують і обмежувальну функцію. Ще Г. Гегель писав: "Обов'язок є обмеженням..." Обмежувальна функція конституційних обов'язків полягає у тому, що вони на конституційному рівні визначають межі свободи людини, рамки здійснення нею своїх прав і свобод. Французька Декларація прав і свобод людини і громадянина 1789 р. у ст. 4 проголосила: "Здійснення природних прав людини обмежене лише тими

рамками, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими ж правами". Відповідно до ст. 23 Основного Закону України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Отже, здійснення людиною своїх прав має межі, тобто воно не може спричиняти шкоду іншим людям, їхнім правам. Так, кожен зобов'язаний не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68 Конституції). У ст. 13 Основного Закону міститься положення, відповідно до якого власність зобов'язує, тобто вона не повинна використовуватися на шкоду людині й суспільству.

Основні обов'язки як елемент конституційного статусу здатні впливати на соціальну активність особи, розвиток її особистості, на ефективне здійснення нею своїх прав і свобод. Такий вплив проявляється в тому, що вони сприяють виробленню у неї прийнятих у суспільстві соціальних установок, мотивів поведінки, спонукають до правомірної діяльності, зміцнюють дисципліну, організованість, почуття громадянського обов'язку. Вони закликають, направляють до належних, потрібних, корисних для держави і суспільства вчинків – такої поведінки, яка в кінцевому рахунку відповідає і власним інтересам особи. Останньому активно сприяє обов'язкова повна загальна середня освіта (ст. 53 Конституції України). Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення (ст. 35 Закону України "Про освіту"). Результатом же загальної середньої освіти є "... інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності" (ст. 3 Закону України "Про загальну середню освіту").

В обов'язках, як і в правах, суттєво відбивається їх виховна (ідеологічна) функція. Вони здатні активно впливати на правосвідомість людини. Основні обов'язки втілюють в собі

морально-релігійні компоненти (максими) і як такі засвоюються широкими верствами населення України, стають складовою частиною їх правосвідомості, сприяючи виробленню в індивідуальній і масовій свідомості ідеалів взаємоповаги, відповідальності, толерантності. Ідеологічний (виховний) вплив основних обов'язків особливо виразно проявляється в обов'язках шанувати державні символи України, захищати Вітчизну, територіальну цілісність і незалежність України; він присутній і у військовому обов'язку. Такі обов'язки значно впливають на моральність громадянина, сприяють утвердженню патріотичних почуттів, любові до українського народу, його культури і традицій. Відповідно до ст. 5 Закону України "Про загальну середню освіту" завданнями середньої освіти є: виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина; реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй тощо.

*Ж.О. Павленко, канд. юрид. наук, асистент
Національна юридична академія України
ім. Ярослава Мудрого*

ТЕХНОЛОГІЧНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ЮРИДИЧНОГО ЗНАННЯ ЯК СИСТЕМНА ГНОСЕОЛОГІЧНО-ПРАВОВА СКЛАДОВА

На сучасному етапі розвитку гуманітарні науки вже сягнули того рівня, за якого подальші досягнення і нові знання можуть бути отримані лише на базі синтезу різних наук. Інакше кажучи, проведення міждисциплінарних досліджень стає одним із найбільш перспективних шляхів прирощення наукового знання. Сказане значною мірою стосується і правознавства, в якому протягом останніх років виразно прослідковується

тенденція відходу від догматизму і переходу до якісно нових рівнів пізнання і перетворення правового буття.

Право як органічна частина суспільства перебуває у тісному, стійкому і необхідному зв'язку з іншими компонентами системного цілого. Для вирішення проблеми у сфері управління складними правовими системами потрібні дослідження на основі системного підходу, що дають можливість аналізувати, моделювати і прогнозувати взаємозалежні процеси різної природи (соціальної, економічної, політичної, технологічної тощо). Необхідність розширення методологічного інструментарію правового регулювання суспільних відносин співпала з періодом відродження філософії права в сучасній Україні. Нині потрібні підходи, які знаменували б собою становлення нового погляду людини на світ і саму себе в цьому світі. Філософія права, складаючи світоглядний фундамент методології юридичної науки, має не тільки давати відповіді на запитання, що ставить життя, але насамперед правильно формулювати самі запитання.

Без застосування теорії пізнання юридичне знання не може стати матеріалом технології, тому підґрунтям цього дослідження виступає гносеологія права, яка є наукою про закономірності правового пізнання як необхідної умови функціонування і розвитку самого права. Право взагалі неможливо розглядати без паралельного теоретичного усвідомлення шляхів його пізнання, адже право залежить від того, якими методами його відкрили і розробили. Гносеологічна компонента є необхідним елементом і невід'ємною властивістю розвитку.

Звернення до питань пізнання права дозволяє постійно вдосконалювати правове знання, тобто йти еволюційним процесам, що в свою чергу дає можливість робити певні кроки на шляху розбудови правової держави. Технологічний підхід до знання у сфері правознавства, по-перше, сприяє виробленню нових науково обґрунтованих методів поліпшення як чинного законодавства, так і практики його застосування; по-друге – націлений на вдосконалення засобів вирішення проблеми механізмів формування правових знань і законодавства країни та більш ефективну роботу правових систем.

Законодавча діяльність в Україні стикається з істотними труднощами. Стрімко зростає загальна кількість прийнятих